

IZABELA KMAK-BŁASZCZUK
Uniwersytet Opolski

Pomiędzy polityką a kulturą. Działalność Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu w latach 1945-1957

Between Politics and Culture. Activity of the Museum of Silesian Piasts in Brzeg from 1945 to 1957

Abstrakt: Artykuł prezentuje Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu, jego funkcjonowanie i działalność w latach 1945-1957 w kontekście polityki kulturalnej władz komunistycznych wobec muzeów. W powojennej rzeczywistości muzeum miało być nośnikiem socjalistycznej propagandy oraz oddziaływać na kształtowanie świadomości szerokich mas społecznych poprzez odpowiedni dobór upowszechnianych treści. Muzeom tego okresu przypisano funkcję realizatora zadań państwowych w umacnianiu „nowej rzeczywistości”. Narzucane odgórnie przez Ministerstwo Kultury i Sztuki zadania wpływały na działalność i rozwój placówek muzealnych. Realizacja założeń wypracowanej przez władze komunistyczne koncepcji polityki muzealnej zostanie przedstawiona na przykładzie działalności Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu.

Słowa kluczowe: muzeum, polityka kulturalna, upowszechnianie kultury, propaganda, Ziemia Odzyskana

Abstract: The article presents the Museum of Silesian Piasts in Brzeg, its functioning and activity from 1945 to 1957 in the context of cultural policy of communist authorities towards museums. In post-war reality the museum was supposed to be a means of socialist propaganda and have an influence on shaping consciousness of broad social masses through a proper choice of promoted content. The function of an executor of state assignments in strengthening „new reality” was ascribed to museums of such period. Assignments, which were imposed top-down by Ministry of Culture and Art, influenced activity and development

of museum institutions. Execution of assumptions of the museum policy concept, which was developed by communist authorities, will be presented on the example of the activity of the Museum of Silesian Piasts in Brzeg.

Keywords: museum, cultural policy, promotion of culture, propaganda, the Regained Territories

*

Muzea należą do ponadczasowych instytucji, które pomimo związania z przeszłością stanowią kwintesencję czasu przyszłego poprzez realizację jednego z najważniejszych zadań – zachowania świadectw kultury dla przyszłych pokoleń. Muzeum to kulturowa biografia regionu, depozytariusz regionalnego dziedzictwa i miejsce edukacji. Rola muzeów zmieniała się na przestrzeni lat w zależności od sytuacji polityczno-społecznej. Pierwsze polskie muzea powstające pod zaborami odzwierciedlały romantyczną tęsknotę za utraconą wolnością oraz służyły kształtowaniu postaw patriotycznych. Po odzyskaniu niepodległości celem muzeów była konsolidacja państwa polskiego pod względem kulturowym po latach niewoli. Natomiast po II wojnie światowej stały się one narzędziem propagandy w rękach władz PRL celem tworzenia nowej socjalistycznej kultury. Niezależnie jednak od sytuacji społeczno-politycznej oraz ustrojowej muzea symbolizują ciągłość, trwałość i stabilizację tradycji kulturowych narodu polskiego.

Rozważania podjęte w niniejszym opracowaniu podejmują próbę spojrzenia na działalność Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu¹ przez pryzmat realizacji założeń polityki kulturalnej władz PRL. Zakres chronologiczny obejmuje lata 1945-1957. Ramy czasowe artykułu wyznaczyły dwa wydarzenia związane z analizowaną instytucją. Pierwsze to przejęcie placówki przez Zarząd Miejski w Brzegu w dniu 19 października 1945 r.², natomiast drugie, to przekazanie z dniem 1 stycznia 1958 r. przez Ministerstwo Kultury i Sztuki Muzeum w Brzegu pod bezpośredni nadzór Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu³.

Zagadnienie polityki kulturalnej prowadzonej przez władze komunistyczne wobec muzeów nie doczekało się kompleksowego opracowania. Rewizja obrazu przeszłości związana z działalnością takich instytucji jako realizatorów wytyczonych przez władze komunistyczne celów polityki propagandy z pewnością

¹ W latach 1945-1950 w dokumentach źródłowych posługiwano się nazwą „Muzeum Piastowskie w Brzegu”, która została zmieniona na „Muzeum w Brzegu” na podstawie Zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki z dnia 9 czerwca 1950 r. w sprawie ustalenia nazw muzeów państwowych i muzeów przejętych na własność państwa (M.P. 1950, nr A-71, poz. 820).

² J. Przała, *Z historii Muzeum w Brzegu*, „Kwartalnik Opolski” 1962, nr 3-4, s. 71.

³ Archiwum Państwowe w Opolu (dalej: APO), Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu (dalej: MPŚ), Organizacja Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu 1948-1972, nr 44, Protokół zdawczo-odbiorczy w sprawie przekazania przez Ministerstwo Kultury i Sztuki Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Muzeum w Brzegu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu, k. 26-28.

wypełniaby niezagospodarowaną lukę poznawczą. W niniejszym artykule analizie poddano formy i instrumenty ingerencji władz partyjnych w całokształt działalności muzeów na przykładzie brzeskiej placówki.

Politykę kulturalną władz komunistycznych w stosunku do muzeów w omawianym okresie można podzielić na dwa etapy. Lata 1945-1949 to czas odbudowy i kształtowania instytucji muzealnych, rewindykacji rozproszonych zbiorów oraz dyskusji nad przyszłą rolą muzeów w nowej sytuacji społeczno-politycznej. Lata 1950-1957 to okres całkowitej centralizacji związanej z upaństwowieniem tych placówek i wprowadzeniem nakazowo-rozdzielczego systemu zarządzania wszystkimi instytucjami kultury. Zmiany zachodzące po 1956 r. rozpoczynają proces stopniowej decentralizacji instytucji muzealnych zakończony w 1958 r. przekazaniem ich pod bezpośredni nadzór prezydiów wojewódzkich rad narodowych⁴.

Kwestię polityki kulturalnej względem muzeów należy rozpatrywać w powiązaniu z wydawanymi aktami prawnymi, mającymi poważny wpływ na działalność tych instytucji. Kształtowanie podstaw prawnych funkcjonowania instytucji kultury po II wojnie światowej zapoczątkował dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego o zakresie działania i organizacji Resortu Kultury i Sztuki, realizujący zadania związane z ochroną zabytków i opieką nad muzeami⁵. Następnie utworzono wydziały kultury i sztuki przy urządach wojewódzkich oraz resorty kultury i sztuki przy starostwach powiatowych⁶. W lutym 1945 r. powołano Naczelną Dyрекcję Muzeów i Ochrony Zabytków jako komórkę organizacyjną działającą w ramach Ministerstwa Kultury i Sztuki, powierzając jej kierownictwo Stanisławowi Lorenzowi⁷. Wydane akty prawne ujednolicały system organizacji i zarządzania instytucjami kultury. Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków ściśle współpracowała ze Związkiem Muzeów w Polsce oraz Stowarzyszeniem Historyków Sztuki, wspólnie tworząc założenia do organizacji powojennego systemu muzealnego w Polsce⁸.

⁴ Podział czasowy jest tożsamy z etapami rozwoju muzealnictwa przedstawionego przez F. Midurę. Określone ramy czasowe związane są z konkretnymi wydarzeniami w polityce kulturalnej, mającymi znaczący wpływ na przemiany zachodzące w obszarze polskiego muzealnictwa (F. Midura, *Rozwój muzealnictwa w okresie czterdziestolecia PRL*, „Muzealnictwo” 1986, nr 30, s. 3-8).

⁵ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 września 1944 r. o zakresie działania i organizacji Resortu Kultury i Sztuki (Dz. U. 1944, nr 5, poz. 25).

⁶ Rozporządzenie kierownika resortu kultury i sztuki wydane w porozumieniu z kierownikiem resortu administracji publicznej z dnia 5 października 1944 r. o utworzeniu organów kultury i sztuki przy urządach wojewódzkich i starostwach powiatowych (Dz. U. 1944, nr 19, poz. 99).

⁷ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Urząd Rady Ministrów (dalej: URM), Muzealnictwo – normatywy 1948-1953, nr 9/22, Uchwała Rady Ministrów z dnia 13 lutego 1945 r., k. 1.

⁸ Zob. B. Mansfeld, *Muzea na drodze do samoorganizacji. Związek Muzeów w Polsce 1914-1951*, Warszawa 2000, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrona Zabytków (dalej: BMIOZ), seria B, t. CII.

Zagadnienie przyszłości muzealnictwa omawiano na ogólnopolskich zjazdach organizowanych przez Związek Muzeów w Polsce. Wypracowane w latach trzydziestych koncepcje muzealnictwa stały się podstawą dyskusji na powojennych zjazdach. Pierwszy odbył się w Krakowie w 1945 r., na którym dyskutowano kwestię uchwalenia nowej ustawy muzealnej oraz kształcenia kadr⁹. Na kolejnym spotkaniu w Nieborowie w 1946 r. planowano utworzenie sieci muzeów opartej na administracyjnym podziale kraju, zapewniając muzeom okręgowym i regionalnym pełną autonomię: „administracyjną i naukową przy bliskiej współpracy fachowej z muzeami centralnymi”¹⁰. Uchwalono postulaty ważne dla przyszłości muzeów na Ziemiach Odzyskanych, które przez kolejne lata zaważyły na ich rozwoju: „W Gdańsku i na Ziemiach Odzyskanych nie należy rekonstruować dawnych muzeów niemieckich, lecz tworzyć nowe muzea, których koncepcja odpowiadałaby polskiemu interesowi naukowemu, oświatowemu i narodowemu. Dawne zbiory muzeów niemieckich winny być tylko w takim zakresie i stopniu zużytkowane przy tworzeniu nowych muzeów na Ziemiach Odzyskanych, w jakim odpowiadać będą polskim koncepcjom muzealnym”¹¹.

W związku z nowymi granicami stwierdzono, że muzea na Ziemiach Odzyskanych powinny zawierać działy prehistorii, wczesnodziejowe i etnograficzne jako „najściślej związane z polską przeszłością tych ziem i najlepiej ją dokumentujące”¹². Wynikało to z prowadzonej polityki władz komunistycznych w stosunku do muzeów, na tym terenie spełniających rolę popularyzatorów polskości. Poprzez zabytki archeologiczne i pozostałości piastowskie muzea miały stać się narzędziem propagandowym w procesie integracji kulturowej ziem przyłączonych do Polski po II wojnie światowej.

Dyskusje na temat kształtu powojennego muzealnictwa prowadzone podczas zjazdów poruszały tematy organizacji sieci muzealnej, „spolszczenia muzeów” terenów zachodniej i północnej Polski, zabezpieczenia dzieł sztuki oraz ich rewindykacji. Wyrażane poglądy zawierały nawiązanie do polityki muzealnej z okresu międzywojennego, szczególnie w postrzeganiu tych instytucji jako niezależnych w zakresie prowadzonej działalności. „Społeczno-zawodowa orga-

⁹ Projekty ustawy przedstawili dr Włodzimierz Antoniewicz oraz dr Tadeusz Dobrowolski, Protokół XVI zjazdu, [w:] *Biuletyn Zarządu Związku Muzeów w Polsce wydany z okazji XVII Zjazdu Delegatów Związku*, Kraków 1946, s. 12-14. Po 1945 r. w Polsce nadal obowiązywały przepisy z okresu międzywojennego: rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz. U. 1928, nr 29, poz. 265) oraz ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o opiece nad muzeami publicznymi (Dz. U. 1933, nr 32, poz. 279). Przepisy te zostały uchylone dopiero w 1962 wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach (Dz. U. 1962, nr 10, poz. 48).

¹⁰ W. Antoniewicz, *Typy i sieć muzeów w Polsce*, „Pamiętnik Muzealny”, 1947, z. 8, s. 33.

¹¹ Z. Bocheński, F. Kopera, *Protokół XVII Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce odbytego w Nieborowie 19-21 września 1946 r.*, „Pamiętnik Muzealny”, 1947, z. 8, s. 17.

¹² Tamże, s. 16.

nizacja muzealna pozostała więc aktywna merytorycznie, ufna w potencjalny wpływ na centralne decyzje rządowe¹³.

W pierwszych powojennych latach władze nie ingerowały w działalność muzeów. Pewne sygnały nadchodzących zmian w postrzeganiu ich roli można zauważyć w wypowiedzi Jerzego Grabowskiego, przedstawiciela Ministerstwa Kultury i Sztuki, na wspomnianym zjeździe krakowskim w 1945 r. Podczas dyskusji na temat ustawy muzealnej stwierdził, że powinny one kierować się jednakowym programem, którym będzie służba dla społeczeństwa realizowana za pomocą wystaw, wykładów, pogadanek i współpracy ze szkołą. Kontynuując rozważania na temat funkcji muzeów, stwierdził, iż „w razie konfliktu nauki z rolą uspołeczniającą, ustąpić winna nauka¹⁴. Społeczną i oświatową rolę tych instytucji podkreślił Piotr Majewski w artykule opublikowanym na łamach „Życia Nauki”, stwierdzając: „[...] najwyższe czynniki w państwie muszą sobie uświadomić, że muzea są nie tylko ośrodkami naukowobadawczymi, ale także bardzo doniosłymi placówkami kształcenia i wychowania ideologicznego, zarówno młodzieży, jak i mas, że obok domu i szkoły trzecim podstawowym ośrodkiem wychowawczym muszą być muzea¹⁵.”

Zadania muzeów w nowych warunkach politycznych nakreślił Tadeusz Dobrowolski, zwracając uwagę, że nie tracą one charakteru instytucji naukowych, „muszą jednak służyć także potrzebom społecznym”. Wyraził pogląd, że placówki te powinny się dostosować do idei narodowej, reprezentowanej przez demokratyczne państwo, a wyrażonej w postulacie upowszechnienia kultury¹⁶.

Wprowadzane po 1947 r. zmiany polityczne zintensyfikowały działania komunistów precyzujących kolejne etapy budowania systemu totalitarnego poprzez stworzenie jednej partii robotniczej oraz przejście kontroli nad wszystkimi sferami życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego.

Oczekiwania „nowej władzy” wobec kultury wyraził Bolesław Bierut podczas otwarcia radiostacji we Wrocławiu. W przemówieniu „O upowszechnieniu kultury” wyznaczył oficjalny kurs w stosunku do polityki kulturalnej („Konieczna jest na całym froncie kulturalnym ofensywa w kierunku upowszechniania i udostępniania kultury dla całego narodu”), podkreślając jednocześnie potrzebę „przejścia do planowania także w dziedzinach kultury i sztuki¹⁷”. Andrzej Wallis

¹³ M. Krzemińska, *Muzeum sztuki w kulturze polskiej*, Warszawa 1987, s. 87.

¹⁴ *Biuletyn Zarządu Związku Muzeów w Polsce...*, s. 11.

¹⁵ K. Majewski, *Muzea historyczne jako instytucje badawczo-oświatowe*, „Życie Nauki” 1946, nr 11-12, s. 388, cyt. za: B. Mansfeld, *Muzea na drodze...*, s. 81.

¹⁶ T. Dobrowolski, *Zagadnienia muzealnictwa*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, nr 3-4, s. 159.

¹⁷ „O upowszechnianiu kultury”. Przemówienie Prezydenta Rzeczypospolitej Bolesława Bieruta na otwarciu radiostacji we Wrocławiu, 16 listopada 1947 r., Radiowy Instytut Wydawniczy, 1948, s. 20-21.

stwierdził, że wystąpienie B. Bieruta zawiera najbardziej rozwiniętą koncepcję socjalistycznej kultury, jaką sformułowano w tamtym okresie¹⁸. Władza komunistyczna zdawała sobie sprawę z roli, jaką może odegrać kultura w tworzeniu nowego socjalistycznego społeczeństwa. Przystępując do przebudowy ideologicznej, całą sferę kultury stopniowo włączano do realizacji programu ruchu komunistycznego i poddano szybkim oraz radykalnym przeobrażeniom. Kierunki ofensywy ideologicznej zostały wytyczone na sierpniowo-wrześniowym Plenum KC PPR w 1948 r., gdzie podkreślono, że demokracja ludowa rozwijająca się w kierunku socjalizmu musi dokonać zasadniczych zmian w tej dziedzinie. Ma zwalczać wszelkie wpływy elementów wstecznych, rozwijając kulturę, naukę i sztukę związaną z dążeniami mas ludowych, wychowując naród w duchu humanizmu, demokracji i socjalizmu. Warunkiem tego miała być całkowita likwidacja analfabetyzmu, dalsza rozbudowa szkolnictwa wszystkich szczebli, podniesienie jego poziomu ideologicznego i przepełnienie go ideami marksizmu-leninizmu¹⁹. Momentem kulminacyjnym w polityce kulturalnej reżimu komunistycznego był Kongres Zjednoczeniowy tworzący PZPR, który wprowadzał kolejny etap „rewolucji ludowej” jako zjawisko istotne także dla kultury narodowej²⁰. Konsekwencją tych założeń była stopniowa, całkowita centralizacja wszystkich dziedzin życia.

Od 1948 r. rozpoczęto proces upaństwowienia instytucji kultury, zamykając jednocześnie prywatne szkoły, drukarnie i wydawnictwa. Filharmonie, teatry i biblioteki przeszły na własność państwa. Z dniem 1 stycznia 1950 upaństwowiono muzea „w celu prowadzenia jednolitej polityki w dziedzinie muzealnictwa jako doniosłego czynnika w dziele kształcenia obywateli oraz w upowszechnianiu wartości kulturalnych i artystycznych wśród najszerzych warstw społeczeństwa”²¹. Jak stwierdza Marta Krzemińska: „Pierwszy raz muzealnictwo stało się zagadnieniem rangi państwowej, ponieważ jego rozwój miał służyć przebudowie światopoglądowej”²². W ramach działań monopolizacyjnych scentralizowano finansowanie i zarządzanie muzealnictwem podlegającym bezpośrednio Ministerstwu Kultury i Sztuki Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków. Rozpoczęto wdrażanie planowania w systemie funkcjonowania, organizacji i rozwoju muzeów. W 1951 r. utworzono sieć tych placówek opartą o muzea okręgowe i podległe im regionalne. Pierwsze z wymienionych sprawowały

¹⁸ A. Wallis, *Atlas kultury Polski 1946-1980*, Warszawa 1994, s. 21.

¹⁹ J. Majchrzak, *Problemy upowszechniania kultury w dokumentacji wojewódzkiej instancji PZPR w Zielonej Górze w latach 1950-1956*, „Rocznik Lubuski” 1986, t. 14, s. 252.

²⁰ *Polska pod reżimem komunistycznym. Sprawozdanie z sytuacji w kraju (1944-1949)*. Z archiwum Rządu RP na uchodźctwie, oprac. J. Mysiakowska-Muszyńska, W. J. Muszyński, Warszawa 2015, s. 347.

²¹ AAN, URM, Muzealnictwo-normatywy 1948-1953, nr 9/22, Uchwała Komitetu Ministrów do Spraw Kultury z dnia 6 października 1949 r. w sprawie upaństwowienia muzeów publicznych, k. 2.

²² M. Krzemińska, *Muzeum sztuki...*, s. 108.

bezpośredni nadzór w zakresie organizacyjnym, konserwatorskim i naukowym oraz działalności oświatowej nad podległymi muzeami²³.

Proces ideologizacji muzeów zaprezentował Kazimierz Malinowski w tekście przygotowanym na I Kongres Nauki Polskiej, określając rolę i zadania muzealnictwa polskiego, które: „[...] stojąc na stanowisku marksistowskiej teorii materializmu historycznego i dialektycznego i działając po linii leninowskich i stalinowskich tez o narodzie – przystępuje [...] do walki o socjalistyczną treść kultury polskiej [...] niedopuszczalna jest dowolność w rozwoju muzealnictwa ani przypadkowość w podejmowaniu prac naukowych i dlatego przyjmujemy metodę planowania jako nieodzowny system pracy na wszystkich odcinkach naszej działalności”²⁴.

W zmienionych warunkach politycznych, społecznych i kulturowych rozpoczął się proces reaktywacji Muzeum Piastowskiego w Brzegu. Lata 1945-1952 to czas organizacji brzeskiego muzeum polegającej na zabezpieczeniu zamku i pozostałych po dawnym Heimatmuseum zbiorów. W lipcu 1945 r. grupa składająca się z sześciu zdemobilizowanych żołnierzy, kierowana przez Andrzeja Dudka – byłego oficera Ludowego Wojska Polskiego i pierwszego prezesa Związku Osadników Wojskowych w Brzegu – rozpoczęła porządkowanie dziedzińca zamkowego. Ekspozaty przeniesiono do pomieszczeń zamkowych, zabezpieczając przed dalszą dewastacją²⁵. Zorganizowanie muzeum w Brzegu powierzono Hipolitowi Stefańskiemu, zatrudnionemu w muzeum od dnia 1 grudnia 1945 r. Mianowanie na stanowisko kustosa Stefański otrzymał od Pełnomocnika Rządu w dniu 10 grudnia 1945 r.²⁶ W latach 1945-1949 w brzeskiej placówce obsada etatowa była bardzo skromna. Kustosz, sekretarka, woźny i dozorca. Do końca czerwca 1947 r. pracowali w muzeum dwaj robotnicy oraz sprzątaczką narodowości niemieckiej, których wysiedlono z Polski w lipcu tego samego roku²⁷.

Do końca 1949 r. muzeum nadzorował Zarząd Miejski w Brzegu, nie stwarzając warunków do rozwoju placówki, ograniczając się jedynie do doraźnych remontów. Wynikało to z braku środków finansowych oraz odpowiednio wykwalifikowanych kadr. Kwestią mającą wpływ na postrzeganie brzeskiej placówki była również struktura społeczna. Dla nowo przybyłych osadników Zamek Piastowski przedstawiał obraz obcy kulturowo, w dodatku niemiecki. W nowo powstałym

²³ S. Lorentz, *Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce*, Warszawa 1973, s. 38.

²⁴ K. Malinowski, *Rola i zadania muzealnictwa polskiego*, „Materiały do Studiów i Dyskusji z Zakresu Teorii i Historii Sztuki oraz Metodologii Badań nad Sztuką” 1951, t. 5, s. 428-429.

²⁵ S. Gawlik, *Kultura w Brzegu w latach 1945-1970*, [w:] *Brzeg. Dzieje, gospodarka, społeczeństwo*, red. W. Dziewulski, Instytut Śląski w Opolu, 1975, s. 412-413.

²⁶ J. Przała, *Z historii Muzeum...*, s. 74-75.

²⁷ APO, MPŚL, Sprawozdania miesięczne z działalności merytorycznej i finansowej muzeum za 1947 r., nr 2, k. 25.

społeczeństwie trudno było mówić o zachowaniu tożsamości kulturowej oraz poszanowaniu tego, co zastano na nowych ziemiach²⁸.

W wyniku utworzenia sieci muzealnej, Muzeum w Brzegu zostało włączone do wrocławskiego okręgu muzealnego pod bezpośrednim nadzorem Muzeum Śląskiego we Wrocławiu jako muzeum okręgowego²⁹. Sytuacja nie uległa zmianie po utworzeniu województwa opolskiego³⁰, struktura sieci analizowanych instytucji pozostała bez zmian do 1957 r.³¹.

Muzeum Śląskie we Wrocławiu czynnie uczestniczyło w przygotowaniach do otwarcia brzeskiej placówki, opracowując ekspozycje stałe rozmieszczone w 4 salach. W ogólnych założeniach nawiązano do dawnej polskiej przeszłości Śląska, prezentując zagadnienia: Piastowie brzesko-legniccy, przeszłość miasta i zamku, składająca się głównie z materiałów ikonograficznych, rękodzielnictwo dawne w Brzegu i w okolicy oraz sztuka gotycka³².

Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu rozpoczęło działalność 22 lipca 1952 r. Data nie jest przypadkowa, wpisuje się bowiem w nurt prowadzonej przez władze PRL polityki kulturalnej. Funkcjonowało ono według narzuconego schematu dla instytucji znajdujących się w pionie czynnego upowszechniania kultury³³. Miarą pracy oświatowej była frekwencja uznawana za wyznacznik w procesie upowszechniania kultury. Muzeum w Brzegu, zobowiązane do miesięcznej sprawozdawczości, wykazywało działalność oświatową według wzoru opracowanego przez Ministerstwo Kultury i Sztuki³⁴: „Głównym celem sprawozdań jest konfrontacja działalności muzeum z opracowanym przez nie

²⁸ A. Merta-Staszczuk, *Niechciane dziedzictwo. Nieruchomości zabytkowe na Dolnym Śląsku w latach 1945-1989*, Warszawa 2018, s. 30.

²⁹ APO, MPŚI, Informacje o działalności muzeum 1951, nr 36, Wykaz muzeów okręgowych i podległych muzeów regionalnych, k. 2-3.

³⁰ Art. 5 ust. 1 Ustawy z dnia 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego państwa (Dz. U. 1950, nr 29, poz. 255).

³¹ APO, Muzeum Okręgowe Śląska Opolskiego (dalej: MOŚO), Dokumentacja przekształcenia Muzeum Śląska Opolskiego w muzeum okręgowe, nr 165, Zarządzenie nr 75 Ministra kultury i Sztuki z dnia 10 kwietnia 1957 r. Muzeum Śląska Opolskiego zostało przekształcone w muzeum okręgowe, utworzono opolski okręg muzealny z muzeami podległymi w Brzegu, Nysie i Raciborzu, k. 6.

³² J. Gębczak, *Muzeum Śląskie w latach 1945-1956*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, Wrocław 1959, s. 220.

³³ Do pionu czynnego upowszechniania kultury należały: departament świetlic, domów kultury, twórczości amatorskiej, Centralny Zarząd Muzeów, Dyrekcja Bibliotek oraz departament imprez i obchodów, za: M. Krzemińska, *Muzeum sztuki...*, s. 119.

³⁴ APO, MPŚI, Sprawozdania miesięczne z działalności merytorycznej i finansowej muzeum za 1951 r., nr 6, k. 33-34. Muzealne sprawozdanie miesięczne obejmowało: informację z zakresu posiadanych zbiorów, postępy w pracach inwentaryzacyjnych i katalogowych, zmiany w ekspozycji, godziny otwarcia muzeum dla publiczności oraz frekwencję na wystawach stałych, czasowych, objazdowych i odczytach w układzie: młodzież szkolna, robotnicy, chłopci, żołnierze, inni.

planem³⁵. Presja władz na uzyskanie jak najwyższej frekwencji powodowała w wielu przypadkach „sztuczne” jej organizowanie poprzez narzucone wizyty uczniów, żołnierzy lub robotników.

Działalność brzeskiego muzeum, jak wszystkich placówek w całej Polsce, poddana została cenzurze. W 1950 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki wystosowało pismo dotyczące prowadzenia odczytów i innych akcji związanych z „upowszechnianiem kultury szerokim masom”, zastrzegając, że wszelka aktywność oświatowa kierowników muzeów musi być zatwierdzona odgórnie: „Akcja ta jednak powinna mieścić się w ramach jednolitej polityki muzealnej Ministerstwa tzn. powinna być przez Ministerstwo akceptowana i kontrolowana. Dlatego Ministerstwo Kultury i Sztuki podaje do wiadomości, że wszelkie imprezy publiczne organizowane przez kierownictwo muzeum muszą być zatwierdzone przez Naczelną Dyрекcję Muzeów i Ochrony Zabytków³⁶.”

Usprawnieniu działań oświatowych i kontroli treści prezentowanych w muzeach służyły utworzone w 1952 r. zespoły instruktorów społeczno-oświatowych³⁷. Z uwagi na niski stan zatrudnienia w muzeach regionalnych zespoły tworzone przeważnie przy placówkach okręgowych. Zakres zadań służby społeczno-oświatowej obejmował opracowywanie interpretacji wystaw w oparciu o zasady materializmu dialektycznego i historycznego oraz leninowską teorię odbicia rzeczywistości w sztuce. Kolejnym zadaniem było oprowadzanie zwiedzających po wystawach muzealnych i objaśnianie eksponowanych zbiorów według interpretacji zatwierdzonej przez Zarząd Muzeów³⁸. Cenzura objęła wszystkie aspekty: organizację wystaw stałych, czasowych i objazdowych, prace i publikacje naukowe.

Nastawione na masową edukację, 1 lipca 1952 r. muzea okręgowe i autonomiczne przystąpiły do współzawodnictwa w zakresie pracy oświatowej. Muzeum Śląskie we Wrocławiu postanowiło rozszerzyć akcję oświatową, włączając do współzawodnictwa instytucje regionalne. Zadaniem Biura Społeczno-Oświatowego Muzeum Śląskiego było opracowanie naukowe odczytów i wystaw. Kierowników placówek regionalnych zobowiązano do ich wygłaszania oraz organizacji wystaw. Z każdej aktywności oświatowej należało przedłożyć zaświadczenie potwierdzające spotkanie. W wyborze tematyki nie było dowolności: „Muzea regionalne

³⁵ Tamże, k. 32.

³⁶ APO, MPŚL, Sprawozdania miesięczne z działalności merytorycznej muzeum w 1950 r., nr 27, Pismo Ministerstwa Kultury i Sztuki Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków z dnia 21 września 1950 r., k. 15.

³⁷ Uchwała nr 575/1952 Prezydium Rządu z dnia 9 lipca 1952 r. w sprawie wprowadzenia służby społeczno-oświatowej w muzeach oraz opłat wstępu do muzeów podległych Ministrowi Kultury i Sztuki, [w:] *Przepisy prawne dotyczące ochrony dóbr kultury oraz muzeów*, red. S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, Warszawa 1967, BMIOZ, seria B, tom XX, s. 246-247.

³⁸ Tamże, Zarządzenie nr 139 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 1 września 1952 r. w sprawie zakresu zadań służby społeczno-oświatowej w muzeach (niepublikowane).

mogą również organizować i prowadzić akcję oświatową we własnym zakresie po uzyskaniu jednak zezwolenia Muzeum Śląskiego na przeprowadzenie takiej akcji. Zorganizowane przez tamtejsze muzea odczyty będą uznawane jedynie w wypadku uprzedniego nadesłania pełnego tekstu i zatwierdzenia go przez Biuro Społeczno-Oświatowe Muzeum Śląskiego³⁹.

W sierpniu 1952 r. kierownik brzeskiego muzeum Leon Janta Połczyński⁴⁰ otrzymał pierwsze odczyty z Muzeum Śląskiego we Wrocławiu z poleceniem

³⁹ APO, MPŚI, Informacje o działalności muzeum 1952, nr 37, Pismo Muzeum Śląskiego we Wrocławiu z dnia 1 lipca 1952 r. w sprawie współzawodnictwa w zakresie pracy oświatowej, k. 55.

⁴⁰ Leon Janta-Połczyński, urodzony 25 maja 1867 r. w Wysokiej, w Borach Tucholskich. Polityk i działacz narodowy na Pomorzu, ziemianin. Wszechstronnie wykształcony na uniwersytetach w Krakowie, Berlinie i Paryżu. Tytuł doktora praw uzyskał w 1890 r. w Jenie. W 1894 r. zdał egzamin sędziowski. Po rozpoczęciu praktyki sądowej z uwagi na chorobę ojca wrócił do Wysokiej, a po jego śmierci objął majątek rodzinny. Rozpoczął działalność gospodarczą, oświatową i polityczną. W końcu XIX w. został patronem włościańskich kółek rolniczych na Pomorzu, dla których wydawał i redagował tygodnik „Kłosy”. Umacnianiu polskości miast i miasteczek służyć miała „Gazeta Gdańska”, której był współtwórcą i współwydawcą. Członek Sejmiku i Wydziału Powiatowego w Tucholi. Współzałożyciel i prezes Banku Ludowego, Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Rolnik”, Spółdzielni Handlowej „Kupiec” i Spółki Parcelacyjnej w Tucholi. W listopadzie 1918 został członkiem Powiatowej Rady Ludowej w powiecie Tuchola, a w grudniu delegatem na Polski Sejm Dzielnicowy w Poznaniu. Jako członek Rady Narodowej byłego zaboru pruskiego i delegat rządu RP był ekspertem w sprawie przynależności Pomorza do Polski na konferencji pokojowej w Paryżu. 8 października 1919 został powołany na stanowisko podsekretarza stanu w Ministerstwie b. Dzielnic Pruskiej w Poznaniu. Senator RP z listy Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej w latach 1922-1927. Po przewrocie majowym w 1926 wraz z konserwatystami zbliżył się do tworzonego obozu rządowego sanacji. W pierwszych wyborach po zamachu majowym nie zdobył mandatu senatorskiego. Ponownie senator RP z listy BBWR w latach 1930-1935. 18 stycznia 1930 został ministrem rolnictwa w rządzie Kazimierza Bartla. W latach 1930-1932 minister rolnictwa w gabinetach Walerego Sławka, Józefa Piłsudskiego i Aleksandra Prystora. Zwolennik ingerencji rządu w sprawy gospodarki rolnej. Inicjator i organizator czterech kolejnych międzynarodowych konferencji rolniczych bałtycko-bałkańskich. Autor koncepcji współpracy międzynarodowej Polski oraz państw bałtyckich i bałkańskich w zakresie wspólnej polityki rolno-handlowej, która przyniosła mu międzynarodową sławę. 22 marca 1932 przekazał stanowisko ministra swojemu następcy Stanisławowi Ludkiewiczowi. W czerwcu 1932 Połczyński wszedł w skład Komisji Porozumiewawczej przemysłu i rolnictwa pod przewodnictwem Janusza Radziwiłła. W lipcu stanął na czele Towarzystwa Popierania Wytwórczości Krajowej. We wrześniu 1933 Połczyński stanął na czele delegacji do Budapesztu na obchody 400-lecia urodzin króla Siedmiogrodu Stefana Batorego i 250-lecia bitwy pod Wiedniem. W 1935 delegat Polski na Europejską Konferencję Ekonomiczną w Brukseli. Na co dzień mieszkał w rodzinnej Wysokiej, gdzie gospodarował na trzech tysiącach hektarów ziemi. Prezes Związku Ziemian Pomorskich. Współzałożyciel fabryki krochmalu „Solanium” w Starogardzie i fabryki gumy syntetycznej pod Dębicą, którą w darze przekazał Ministerstwu Spraw Wojskowych. W czasie wojny i okupacji niemieckiej wysiedlony do Generalnego Gubernatorstwa. Początkowo udał się do willi spokrewnionej rodziny Molhów. Na początku 1943 przeniósł się do Staromieścia, następnie do Doliny Prądnika, gdzie doczekał końca wojny. Z powodu ogłoszenia parcelacji majątków w oparciu o reformę rolną zamieszkał wraz z żoną w Gnieźnie, następnie w Poznaniu, gdzie jako pracownik Państwowych Nieruchomości Ziemskich organizował wystawy rolnicze. W 1948 wiceprezydent Brzegu Antoni Łodziński zaoferował mu funkcję kustosa w Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu. W 1958 w wieku 91 lat przeszedł na emeryturę. Ostatnie lata życia poświęcił na pisanie pamiętników i zbieranie dokumentów historycznych. We wspomnieniach napisał: „Życie moje aktywne trwało do roku 1939, od tego czasu

zorganizowania „minimum 1-2 odczytów miesięcznie dla szkół, zakładów pracy, świetlic, PGR-ów, Spółdzielni Produkcyjnych”⁴¹. Tematyka obejmowała: *Leonardo da Vinci jako wynalazca* i *Polskie malarstwo doby Oświecenia*. Połczyński, odnosząc się do przesłanych materiałów, stwierdził: „odczyty są bardzo interesujące dla wykształconych, nie mogłyby interesować szerszych mas, zupełnie pod względem historii i kultury nieuświadomionych”⁴². Wielokrotnie zwracał uwagę na konieczność doboru tekstów odpowiednio do poziomu słuchaczy. Trudności prowadzenia akcji odczytowej przedstawiał w sprawozdaniach. Poza naukową ich treścią wymieniał inne czynniki wpływające na niską frekwencję, jak niewielkie zainteresowanie robotników w fabrykach, brak czasu związany z planowaniem akcji oświatowej po godzinach pracy. Z kolei na wsi rolnicy zajęci pracami polowymi przez większość roku nie chcieli uczestniczyć w organizowanych pogadankach. Odczyty najczęściej prezentowano w szkołach. Frekwencję zapewniano angażując lokalne władze: „[...] za pomocą miejskiej i powiatowej Rady Narodowej jako też i Partii zobowiązało się wszystkie szkoły miejskie i powiatowe do zorganizowania systematycznego zwiedzania muzeum. Tak samo wszystkie zakłady pracy i wojsko w Brzegu”⁴³.

W 1953 r. Muzeum w Brzegu wykazało frekwencję 8043 osoby, zorganizowało 2 wystawy czasowe, wygłoszono 21 odczytów dla około 2000 słuchaczy⁴⁴. W kolejnych latach frekwencja wyniosła: w 1954 r. – 9156 osób, wygłoszono 46 odczytów; w 1955 r. – 7606 osób, wygłoszono 34 odczyty; w 1956 r. – 8954 osób, wygłoszono 15 odczytów; w 1957 r. – 6381, nie przeprowadzono akcji odczytowej z powodu braku tekstów przygotowanych przez Muzeum Śląskie we Wrocławiu.

Leon Połczyński uważał, że muzeum regionalne powinno ukazywać przeszłość lokalną oraz propagować dorobek miejscowych twórców. Wśród prezentowanych

już jestem biernym popychadłem losu”. Zmarł 20 lipca 1961. Trzy dni później został pochowany na poznańskim cmentarzu Górczyńskim. Uroczystościom żałobnym przewodniczył ks. kan. Józef Jasiński. Fakt śmierci ministra został w znikomym stopniu zauważony przez prasę krajową. 23 listopada 1985 prochy ministra i jego małżonki zostały złożone w grobowcu rodzinnym w Raciążu, zob. W. Jastrzębski, *Leon Janta Połczyński (1867-1961) minister i senator z Borów Tucholskich*, Toruń 2001, *Leon Janta Połczyński (1867-1961) – działacz niepodległościowy, minister i senator II RP w 150. rocznicę urodzin*, red. Z. Biegański, Bydgoszcz 2018, I. Kmak-Błaszczuk, *Leon Janta Połczyński były minister rolnictwa i senator jako twórca Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu*, „Zeszyty Chojnickie” 2018, nr 34.

⁴¹ APO, MPŚI, Sprawozdania miesięczne z działalności merytorycznej muzeum za 1952 r., nr 7, k. 15.

⁴² Tamże, k. 16.

⁴³ APO, MPŚI, Sprawozdania miesięczne z działalności merytorycznej muzeum za 1953 r., nr 8, k. 50.

⁴⁴ Tamże, Sprawozdanie z wykonania planu pracy za lata – II półrocze 1952-1957 (wyciąg), nr 78, k. 1-3.

przez kierownika brzeskiego muzeum odczytów w latach 1952-1957 odnajdujemy tematy związane z historią regionalną, niemniej jednak dominują narzucone odgórnie zagadnienia prezentujące treści zgodne z założeniami polityki kulturalnej władz komunistycznych. Z zakresu tematyki regionalnej należy wymienić: *Dolny Śląsk, Historia i zabytki piastowskie Brzegu, Brzeg w świetle dokumentów archiwalnych, Zarys historyczny rozwoju miasta Brzegu, Brzeg w świetle swoich zabytków historycznych, Tajemnica zabytków architektury Opolszczyzny, Obyczaje mieszkańców Brzegu*. Z kolei tematyka przepelniona ideologicznymi treściami obejmowała na przykład teksty: *Armia Radziecka wyzwolicielką narodów, Lenin w malarstwie radzieckim, Sztuka w malarstwie radzieckim, Wielka Wojna Ojczyzniana w sztuce radzieckiej, O polskości Śląska*. Prezentowano również odczyty przygotowane przez Ministerstwo Kultury i Sztuki w związku z akcjami ogólnopolskimi, jak np. *Sztuka Odrodzenia w Polsce*.

Muzeum w ramach podstawowej sfery działalności organizowało wystawy czasowe. W pierwszych latach działalności brzeska placówka korzystała z sal znajdujących się w domu kultury z uwagi na brak odpowiednich pomieszczeń w zamku. W 1954 r. prezentowano wystawę *Repin, wielki realista rosyjski XIX w.*, w 1955 r. *Dzieje Polski w obrazach Jana Matejki*, w 1956 r. *Zabytki Opolszczyzny, Wieś w malarstwie polskim i Ludwik Waryński*. W latach 1952-1957 w strukturze wystaw organizowanych przez brzeską placówkę dominowały przedsięwzięcia o charakterze czasowym. Wynikało to z realizacji zadań inicjowanych centralnie przez Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, jak i faktu posiadania wystawy stałej zorganizowanej na otwarcie placówki w 1952 r. Stosunkowo nieliczna ilość wystaw czasowych w omawianym okresie była również konsekwencją braku odpowiednio wykształconego personelu. W 1951 r. Muzeum w Brzegu zgodnie z regulaminem posiadało 6 etatów: kierownik, sekretarka, starszy palacz, 2 etaty woźnych oraz 1 etat bez określonej nazwy⁴⁵. Struktura zatrudnienia wskazuje, że tylko kierownik muzeum miał kwalifikacje zapewniające funkcjonowanie tej instytucji jako ośrodka kultury.

Praca oświatowa i wystawiennicza musiała zawierać treści zgodne z polityką „nowych władz”. Na terenach Ziemi Odzyskanych szczególnie zwracano uwagę na tematykę ukazującą związki kulturalne Śląska z Polską, propagowanie „śladów polskości” czy „piastowskiej przeszłości” tych ziem. W 1954 r. Muzeum Śląskie we Wrocławiu zwróciło się z pytaniem do muzeów regionalnych, czy posiadają specjalne wystawy „złożone z eksponatów obrazujących odwieczną polskość tych ziem”, ile muzeum posiada zabytków oraz ile zdobyło eksponatów świadczących o polskości Ziemi Odzyskanych⁴⁶. Leon Połczyński stwierdził: „Muzeum

⁴⁵ APO, MPŚl, Instrukcje i zarządzenia władz nadrzędnych, dyscyplina pracy, urlopy i inne, 1951-1955, nr 17, Schemat organizacyjny Muzeum w Brzegu, k. 8.

⁴⁶ APO, MPŚl, Organizacja i realizacja wystaw 1954, nr 29, k. 12.

żadnej wystawy obrazującej polskość powiatu brzeskiego nie posiada. Zbiory poniemieckie wprawdzie pochodzą z powiatu, lecz to ich polskości nie dowodzi. [...] Ekspozycji specyficznie polskich muzeum nie nabyło. [...] Wymownym dowodem polskości dawnego Brzegu są na bramie wjazdowej rzeźbione w kamieniu popiersia 10 królów i monarchów polskich od Piasta począwszy aż do Bolesława Krzywoustego z roku 1650⁴⁷.

W wyniku narzuconych odgórnie wytycznych kierownicy muzeów nie zdecydowali o działalności zarządzanej placówki oraz nie mieli wpływu na jej rozwój jako regionalnego ośrodka kultury. Dotyczy to wszystkich zadań muzeum związanych z gromadzeniem, przechowywaniem, naukowym opracowaniem i udostępnianiem zbiorów. Funkcję kierownika muzeum i pracowników naukowych sprowadzono do roli działaczy oświatowych wygłaszających prelekcje po szkołach, świetlicach, fabrykach i PGR-ach. Każda inicjatywa kierownika muzeum była kontrolowana pod względem politycznej poprawności, w szczególności cenzurowano pracę oświatową związaną z upowszechnianiem kultury. Przygotowany przez Leona Połczyńskiego cykl odczytów nawiązujący do historii Brzegu: *Jerzy wtóry Piast, Zamek Piastowski w Brzegu, Rzekome zniemczenie się książąt*⁴⁸ poddano cenzurze i dopiero po akceptacji przez Muzeum Śląskie we Wrocławiu teksty mogły zostać wykorzystane do pracy oświatowej.

Muzea zobowiązano do uczestnictwa w cyklicznych akcjach kulturalno-oświatowych. Jedną z inicjatyw ogólnopolskich podjętych przez Ministerstwo Kultury i Sztuki w 1953 r. były obchody „Dni Oświaty, Książki i Prasy”. Muzeum Śląskie we Wrocławiu w przesłanych wytycznych nakazało podległym placówkom czynny udział w akcji ze szczególnym naciskiem na jej popularyzację w spółdzielniach produkcyjnych na wsi. Do zadań muzeów należało przygotowanie wystawy oświatowej związanej z „rozwojem książki, postępowymi tradycjami kultury polskiej, polsnością Ziemi Zachodnich”. Jak zaznaczył dyrektor Muzeum Śląskiego we Wrocławiu Józef Gębczak: „Dni oświaty winny również stać się dniami masowego zwiedzania muzeum. W związku z tym należy odpowiednio zorganizować frekwencję szczególnie z uspołecznionych ośrodków wiejskich, ośrodków robotniczych jak i szkół”⁴⁹.

Aktywizacja obszarów wiejskich miała na celu dotarcie z szeroko rozumianą kulturą do wszystkich warstw społecznych celem zrównania poziomu pomiędzy miastem a wsią. Muzea miały więc spełnić funkcję niwelatora różnic klasowych. W 1954 r. zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Kultury i Sztuki podczas obchodów „Dni Oświaty, Książki i Prasy” muzea regionalne miały w dalszym ciągu „rozszerzyć akcję społeczno-oświatową w ośrodkach wiejskich i objąć patrona-

⁴⁷ Tamże, k. 13.

⁴⁸ APO, MPŚI, Sprawozdania miesięczne z działalności merytorycznej muzeum za 1954 r., nr 9, k. 4.

⁴⁹ Tamże, Sprawozdania miesięczne z działalności merytorycznej muzeum za 1953 r., nr 8, k. 13.

tem nowe świetlice spółdzielcze i gromadzkie” celem upowszechniania kultury i sztuki na wsi⁵⁰. Ofensywa oświatowa muzeów w zakładach pracy, szkołach, świetlicach była wynikiem prowadzonej polityki kulturalnej, zakładającej dotarcie z ideologią socjalistyczną do jak najszerszego grona odbiorców.

W ramach propagandowej polityki kulturalnej Ministerstwo Kultury i Sztuki opracowało *Wytyczne dotyczące podejmowania zobowiązań długofalowych i podsumowania wyników współzawodnictwa międzymuzealnego*⁵¹. Muzea zobowiązano do publikacji w prasie artykułów związanych z kulturą, przygotowywania pogadarek i słuchowisk radiowych. Zalecono również wygłaszanie odczytów politycznych związanych z aktualnymi rocznicami bądź świętami państwowymi. W wytycznych dużą wagę przywiązywano do kształcenia pracowników muzealnych poprzez organizację kursów ideologicznych, „zebrań samokształceniowych dokształcających z zakresu marksizmu-leninizmu” oraz „seminariów interpretacyjnych poświęconych marksistowskiej interpretacji zbiorów”. Ogłoszona akcja współzawodnictwa międzymuzealnego miała na celu przebudowę świadomości nie tylko zwiedzających, ale również pracowników muzeum. Dla przykładu w brzeskiej placówce, w 1951 r. kursy ideologiczne odbyli „sekretarka Rosińska i woźny Litwa”⁵², dodatkowo w sprawozdaniach możemy przeczytać: „Dyscyplina pracy jest ściśle przestrzegana”, „Ustosunkowanie się do władz i partii jest prawidłowe”.

Muzea wykorzystywane przez władze komunistyczne jako narzędzia propagandy zmuszone były do uczestnictwa w absurdalnych akcjach, nie mających nic wspólnego z szeroko pojętą kulturą. W 1954 r. Centralny Urząd Gospodarki Materiałowej i Redakcja „Głosu Pracy” ogłosiły konkurs na najlepszą wypowiedź na temat gospodarowania przemysłowymi surowcami wtórnymi w zakładach pracy. Muzeum Śląskie we Wrocławiu wydało polecenie dla pracowników wszystkich podległych jednostek: „Zaleca się Kierownikom Muzeów Regionalnych w porozumieniu z organizacjami politycznymi, zawodowymi i społecznymi zapropagowanie w/w akcji i przyczynienie się do jak najliczniejszego udziału pracowników tamtejszego Muzeum w wymienionym konkursie”⁵³.

W 1955 r. Muzeum Śląskie we Wrocławiu rozpoczęło akcję uzupełniania zbiorów celem „ocalenia od zagłady wszelkich ruchomych zabytków kultury i sztuki i zapewnienie im właściwych warunków dalszego trwania” poprzez poszukiwania przedmiotów wśród ludności. Wiadomości o ewentualnych eksponatach kierownicy muzeów mieli pozyskać „drogą wywiadu wśród osób

⁵⁰ APO, MPŚI, Organizacja i realizacja wystaw 1954, nr 29, k. 8.

⁵¹ Tamże, Informacje o działalności muzeum 1952, nr 37, k. 38-40.

⁵² Tamże, Sprawozdania miesięczne z działalności merytorycznej i finansowej muzeum za 1951 r., nr 6, k. 27.

⁵³ Tamże, Informacje o działalności muzeum za 1954 r., nr 35, k. 29.

zwiedzających muzea oraz przez stały kontakt z odpowiednimi władzami terenowymi”⁵⁴. Akcja „zbierania zabytków” powieliała zadania wyznaczone dla Kół Przyjaciół Muzeum i bardziej miała na celu działania propagandowe aktywizujące społeczeństwo niż pozyskiwanie „dzieł sztuki”. Należy zaznaczyć, że magazyny muzeów regionalnych zawierały setki niewykorzystanych przedmiotów. Jan Pruszyński pisał: „Niezauważalny pozostawał postępujący proces niszczenia zasobów magazynowych, liczących do 90% stanu posiadania muzeów i nigdy nieeksponowanych ani konserwowanych. Od 20%-50% muzealiów – szczególnie tkaniny i meble – było narażone na zniszczenie wskutek niewłaściwych warunków przechowywania i braku zabezpieczenia przed szkodnikami”⁵⁵.

Muzeum w Brzegu w magazynach posiadało około 1500 sztuk różnego rodzaju eksponatów, z tego powodu nieuzasadnione wydawało się prowadzenie działań zmierzających do powiększenia zasobów muzeum⁵⁶.

W ramach propagandowej polityki kulturalnej Ministerstwo Kultury i Sztuki ogłosiło uroczyste obchody na terenie całego kraju „Międzynarodowego Tygodnia Muzealnego”, zaplanowanego w dniach od 1 do 14 października 1956 r. Hasłem przewodnim prowadzonej akcji było „spopularyzowanie roli muzeów jako krzewicieli kultury stojących na straży tradycji kultury narodowej”⁵⁷. Włączając do akcji instytucje regionalne w Brzegu, Nysie, Raciborzu i Opolu. Placówka we Wrocławiu poleciła przygotować specjalne programy oświatowe popularyzujące muzealnictwo oraz ogłoszono konkurs „Zbieramy zabytki sztuki i kultury”. W Brzegu otrzymano zalecenie nawiązania współpracy z miejscowym Wydziałem Oświaty i szkołami, szczególnie przy organizowaniu konkursu.

Obchody „Międzynarodowego Tygodnia Muzealnego” w brzeskim muzeum zorganizowano „dla gości honorowych” w dniu 7 października 1956 r. W spotkaniu uczestniczyli przedstawiciele władz lokalnych, kierownik Domu Kultury, I sekretarze KM PZPR i KP PZPR, przedstawiciele: Towarzystwa Miłośników Kultury i Sztuki, Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, oraz dyrektorzy szkół i zakładów pracy. Zorganizowano dwa wykłady: *Architektoniczne zabytki miasta Brzegu* oraz *Ochrona zabytków sztuki rządowej i społecznej*. Zaplanowano dyskusję na temat: „Osiągnięcia, niedostatki oraz projekty dla miasta Brzegu”. Na zakończenie wyświetlono w kinie film *Wit Stwosz*⁵⁸. Zorganizowano również wystawę czasową *Wieś polska*, udostępnioną publiczności.

⁵⁴ APO, MOŚO, Organizacja muzeum 1955, nr 12, k. 3.

⁵⁵ J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, Kraków 2001, t. 2, s. 179.

⁵⁶ APO, MPŚL, Sprawozdania miesięczne z działalności merytorycznej muzeum za 1955 r., nr 10., k. 16.

⁵⁷ Tamże, Organizacja i realizacja wystaw 1956, nr 16, k. 3.

⁵⁸ Tamże, Lista komitetu honorowego do obchodu Tygodnia Muzealnego, nr 16, k. 4.

Władze komunistyczne bardzo dużą wagę przywiązywały do obchodów rocznic związanych z ideologią komunistyczną. Z czasem ukształtowano kalendarz obchodzonych uroczystości. Muzea miały brać czynny udział na poziomie lokalnym we wszystkich tego typu obchodach. Na przykład święto 1 Maja należało do jednego z najważniejszych pod względem propagandowym. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Brzegu zobowiązało brzeską placówkę do dekoracji bramy, co sprawiało duże problemy z powodu braku flag i możliwości technicznych ich zawieszenia⁵⁹. Leon Połczyński zwracał się do Muzeum Śląskiego we Wrocławiu o środki finansowe, ponieważ „na święta państwowe pożądane jest wykonanie artystycznych portretów dostojników państwowych”⁶⁰. Innym przykładem były obchody 10-lecia Polski Ludowej. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu zobowiązało muzea do organizacji wystaw czasowych i objazdowych. Plan wystaw miał zostać wcześniej uzgodniony, aby „wystawy przez poszczególne placówki były należycie przygotowane pod względem artystycznym i ideologicznym”⁶¹.

Poza działalnością oświatową prowadzoną przez pracowników muzeum Ministerstwo Kultury i Sztuki postanowiło aktywizować społeczność lokalną, nakazując organizowanie Kół Przyjaciół Muzeum. Wytuczne odnośnie do ich tworzenia opracował w grudniu 1953 r. Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, określając ramowy zakres ich działania⁶². Koła miały powstawać w poszczególnych miastach i wsiach, przy zakładach pracy, PGR-ach oraz szkołach podstawowych, średnich i wyższych. Zadaniem tworzonych kół miała być popularyzacja muzeów i ich zbiorów oraz ochrona zabytków. Ponadto członkowie powinni być zaangażowani w akcję: „zbierania dokumentów mówiących o budowie nowej rzeczywistości, wzroście i potędze klasy robotniczej i ugruntowaniu jej nowego stanowiska w Polsce Ludowej. Dokumenty te mają się stać przeciwstawieniem, a jednocześnie uzupełnieniem zbiorów z zakresu kultury poprzednich okresów”⁶³.

W wyniku prowadzonych rozmów przez kierownika brzeskiej instytucji z „przedstawicielami szkół, fabryk, urzędów, ośrodków kultury” 24 lutego 1954 r. przy Muzeum w Brzegu utworzono „Koło Przyjaciół Muzeum”⁶⁴.

Dr Połczyński na zebraniu Komisji Kulturalno-Oświatowej Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w dniu 27 lutego 1954 r. przedstawił potrzeby związane

⁵⁹ Tamże, Informacje o działalności muzeum 1953, nr 25, k. 36.

⁶⁰ Tamże, Sprawozdania miesięczne z działalności merytorycznej muzeum za 1954 r., nr 9, k. 7.

⁶¹ Tamże, Organizacja i realizacja wystaw 1954, nr 29, k. 14.

⁶² Tamże, Zbiór normatywów specjalnych (merytorycznie jednorodnych) własnych, nr 50, k. 1-2.

⁶³ Tamże, nr 50, k. 2

⁶⁴ Tamże, Koło Przyjaciół Muzeum (sprawozdania, informacje o działalności za lata 1954-1955), nr 28, k. 2.

z funkcjonowaniem koła. Zwrócił się o przydzielenie lokalu z niezbędnym wyposażeniem do prowadzenia spraw administracyjnych, telefonu oraz środków finansowych na działalność⁶⁵. Ostatecznie komisja odmówiła udzielenia wsparcia zarówno w kwestii lokalu, jak i środków finansowych. Pomimo trudności natury organizacyjnej Koło Przyjaciół Muzeum liczące 25 członków rozpoczęło działalność. Jego propagandowy charakter odnajdujemy w regulaminie określającym cel jego powstania: „[...] w głębokim poczuciu zrozumienia znaczenia patriotycznego obowiązku w dziele systematycznego wyszukiwania, zbierania i przechowywania dowodów kultury dzisiejszego ustroju, zabytków kultury polskiej na Ziemiach Odzyskanych, których częścią składową jest miasto Brzeg i powiat Brzeg, powstało Koło Przyjaciół Muzeum w Brzegu”⁶⁶.

Działalność koła skupiała się na realizacji zadań związanych z masowym upowszechnianiem kultury, jak organizowanie prelekcji, pogadanek, odczytów, wycieczek do innych muzeów, wystaw w zakładach pracy, które nie zawierały jednak treści związanych ze sztuką, ale miały „obrazować wydajność pracy, racjonalizatorstwo, współzawodnictwo, rozwój zakładu pracy”. W sprawozdaniu Oddziału Kultury Miejskiej Rady Narodowej czytamy: „Zadania koła są bardzo ważne i posiadają aspekt polityczny. Mają za cel związanie ludności napływowej z Ziemią Odzyskaną pod względem nie tylko gospodarczym, co oczywiście rozumiemy już teraz, ale pod względem naszej postawy moralnej, wypłenić fałszywe pojęcia tymczasowości i dorywczości naszego tu bytowania. Ludności autochtonicznej mają ukazać w świetle historii, iż ziemia ta zawsze była Polską i taką pozostanie pod administracją Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”⁶⁷.

Brzeskie koło działało przez 1955 r., w następnych latach pojawiły się trudności w jego funkcjonowaniu, związane z aresztowaniem przewodniczącego Piotra Wojciechowskiego. Problem pojawił się również z zaangażowaniem w działalność nowych członków. Tworzone Koła Przyjaciół Muzeum stanowiły jedno z narzędzi do umacniania idei socjalizmu.

Muzea, służące doraźnym interesom władzy, poddawano również krytyce. W wygłoszonym podczas narady Wydziału Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu referacie pt. *Zadania Rad Narodowych na odcinku rozwoju życia kulturalnego województwa opolskiego* stwierdzono: „W województwie naszym czynne są 4 muzea – Opole, Racibórz, Nysa, Brzeg. Muzea niestety nie spełniają właściwej roli i właściwego zadania. Mało bowiem przyczyniają się do

⁶⁵ APO, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Brzegu (dalej PMRNwB), Komisja Oświaty i Kultury (protokoły posiedzeń i kontroli, sprawozdania) 1954, nr 95, k. 1.

⁶⁶ APO, PMRNwB, Koło Przyjaciół Muzeum, ochrona zabytków, sprawy gospodarcze, sprawozdania z działalności, kosztorysy (1954-1957), nr 620, k. 1-5.

⁶⁷ Tamże, Działalność Miejskiej Rady Narodowej po linii resortu kultury – sprawozdania z rozwoju spraw kulturalnych, wyciągi protokołów 1955, nr 588, k. 5.

upowszechniania swych niejednokrotnie cennyh eksponatów, albowiem wiele z nich mieści się jeszcze po dziś dzień w magazynach i piwnicach. Zwraca się również uwagę, by w przyszłości muzea wydobywały więcej eksponatów z naszego terenu, niż to miało miejsce dotychczas⁶⁸.

Znamienny jest fakt, że nie wspomniano o frekwencji i działalności oświatowej, które dominowały w dotychczasowym postrzeganiu roli muzeum, a zwrócono natomiast uwagę na upowszechnianie kultury i zabytków regionalnych. Zarzut w stosunku do analizowanych instytucji wynikał z ogólnej sytuacji muzealnictwa w Polsce. W latach 1954-1955 dostrzeżono potrzebę zmian w zakresie funkcji oświatowej pełnionej przez muzea. Uwagę zwrócono na rozwój naukowy w działalności tych placówek związany z przeszłością regionu.

Centralistyczny system zarządzania kulturą ujedynolicił działalność muzeów, narzucał masowe upowszechnianie kultury, znacznie odbiegając od realizacji przypisanych im podstawowych zadań. Na pierwszy plan wysunięto społeczną i oświatową rolę muzeum, natomiast pracę naukową potraktowano jako drugorzędną sferę działalności. Centralizacja zarządzania przyniosła wiele ujemnych skutków, zbiurokratyzowała całą działalność kulturalną, poddała ją centralnemu planowaniu, uczyniła wiele przedsięwzięć akcjami pozornymi, zlikwidowała tak niezbędną dla jej rozwoju spontaniczną, społeczną działalność⁶⁹. Przemiany po 1956 r. zapoczątkowały proces decentralizacji w sferze kultury. Główny ciężar kierowania placówkami muzealnymi przekazano radom narodowym.

Podsumowując działalność Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu w latach 1945-1957, należy wskazać na brak zainteresowania placówką zarówno ze strony władz lokalnych, jak i Muzeum Śląskiego we Wrocławiu. Wprowadzony system planowania spowolnił proces odbudowy zamku piastowskiego, wykonano jedynie prace zabezpieczające oraz częściowo przeprowadzono remont sal wystawowych na parterze. Muzeum w Brzegu w zakresie działalności oświatowej powieliło schematy narzucane przez Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz realizowało ujedynoliczone zadania wyznaczane przez jednostki nadrzędne. Nadmiernie rozbudowana sprawozdawczość, brak środków finansowych oraz wykształconego personelu powodowało stagnację w rozwoju brzeskiej instytucji. Zupełnie zapomniano o roli muzeów w pielęgnowaniu i krzewieniu tożsamości historycznej regionu, narzucając im działanie zgodne z ideologią komunistyczną, często wymuszając przemilczanie lub korygowanie wydarzeń historycznych niewygodnych dla rządzących. Muzealnictwo omawianego okresu zdominowane było przez totalny system propagandy i manipulacji, obejmujący wszystkie aspekty działalności tych instytucji. Władze komunistyczne poprzez centralizację kontrolowały treści

⁶⁸ APO, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu, Protokoły narad Wydziału Kultury 1955, nr 2306, k. 39.

⁶⁹ J. Skrzypiec, *Polityka kulturalna Polski Ludowej*, Warszawa 1985, s. 89.

przekazywane przez muzeum wraz z interpretacją zbiorów. Patrząc krytycznie na polskie muzealnictwo schyłku lat czterdziestych i lat pięćdziesiątych jako realizatorów polityki władz komunistycznych, należy docenić rolę pracowników tych instytucji. Pomimo wszystkich ograniczeń, narzucanego schematu pracy oświatowej, ówczesny kierownik brzeskiego muzeum, Leon Janta Połczyński, kultywował polską tradycję, prezentując historię piastowskiego Brzegu⁷⁰. Kontynuował przedwojenny profil placówki, zachowując jej regionalny charakter. To dzięki pasji i pracy takich osób jak Połczyński przywracano do życia obiekty symbolizujące polską kulturę. Omówione lata działalności Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu odzwierciedlają sytuację muzealnictwa polskiego w okresie, w którym znalazło się ono w „służbie polityki”.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Akt Nowych

Urząd Rady Ministrów nr 9/22.

Archiwum Państwowe w Opolu

Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu nr: 2, 6, 7, 8, 9, 10, 16, 17, 25, 27, 28, 29, 35, 36, 37, 44, 50, 78.

Muzeum Okręgowe Śląska Opolskiego nr: 12, 165.

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu nr 2306.

Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Brzegu nr: 95, 588, 620.

Akty prawne

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 września 1944 r. o zakresie działania i organizacji Resortu Kultury i Sztuki (Dz. U. 1944, nr 5, poz. 25).

Rozporządzenie kierownika resortu kultury i sztuki wydane w porozumieniu z kierownikiem resortu administracji publicznej z dnia 5 października 1944 r. o utworzeniu organów kultury i sztuki przy urządach wojewódzkich i starostwach powiatowych (Dz. U. 1944, nr 19, poz. 99).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz. U. 1928, nr 29, poz. 265).

Uchwała nr 575/1952 Prezydium Rządu z dnia 9 lipca 1952 r. w sprawie wprowadzenia służby społeczno-oświatowej w muzeach oraz opłat wstępu do muzeów podległych Ministrowi Kultury i Sztuki, [w:] Przepisy prawne dotyczące ochrony dóbr kultury oraz muzeów, red. S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, Warszawa 1967, BMIOZ, seria B, tom XX.

⁷⁰ Nie sposób zgodzić się z tezą zaprezentowaną przez S. Gawlika w odniesieniu do pracy Leona Połczyńskiego jako kustosa Muzeum w Brzegu, który napisał: „W pierwszych latach notowano niestabilność kierownictwa muzeum (najdłużej 1948-1958 funkcję tę pełnił Leon Połczyński), co utrudniało pracę placówki i jej oddziaływanie na środowisko”, S. Gawlik, *Kultura w Brzegu w latach 1945-1970*, [w:] *Brzeg. Dzieje...*, s. 413.

- Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach* (Dz. U. 1962, nr 10, poz. 48).
- Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego państwa* (Dz. U. 1950, nr 29, poz. 255).
- Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o opiece nad muzeami publicznymi* (Dz. U. 1933, nr 32, poz. 279).
- Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 9 czerwca 1950 r. w sprawie ustalenia nazw muzeów państwowych i muzeów przejętych na własność państwa* (M.P., 1950, nr A-71, poz. 820).

Opracowania

- Antoniewicz W., *Typy i sieć muzeów w Polsce*, „Pamiętnik Muzealny” 1947, z. 8.
- Biuletyn Zarządu Związku Muzeów w Polsce wydany z okazji XVII Zjazdu Delegatów Związku*, Kraków 1946.
- Bocheński Z., Kopera F, *Protokół XVII Zjazdu Delegatów Związku Muzeów w Polsce odbytego w Nieborowie 19-21 września 1946 r.*, „Pamiętnik Muzealny” 1947, z. 8.
- Brzeg. *Dzieje, gospodarka, społeczeństwo*, red. W. Dziewulski, Instytut Śląski w Opolu, 1975.
- Dobrowolski T., *Zagadnienia muzealnictwa*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1946, nr 3-4.
- Gębczak J., *Muzeum Śląskie w latach 1945-1956*, „Roczniki Sztuki Śląskiej”, Wrocław 1959.
- Jastrzębski W., *Leon Janta Połczyński (1867-1961) minister i senator z Borów Tucholskich*, Toruń 2001.
- Kmak-Błaszczuk I., *Leon Janta Połczyński były minister rolnictwa i senator jako twórca Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu*, „Zeszyty Chojnickie” 2018, nr 34.
- Krzemińska M., *Muzeum sztuki w kulturze polskiej*, Warszawa 1987.
- Leon Janta Połczyński (1867-1961) – działacz niepodległościowy, minister i senator II RP w 150. rocznicę urodzin*, red. Z. Biegański, Bydgoszcz 2018.
- Lorentz S., *Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce*, Warszawa 1973.
- Majchrzak J., *Problemy upowszechniania kultury w dokumentacji wojewódzkiej instancji PZPR w Zielonej Górze w latach 1950-1956*, „Rocznik Lubuski” 1986, t. 14.
- Malinowski K., *Rola i zadania muzealnictwa polskiego*, „Materiały do Studiów i Dyskusji z Zakresu Teorii i Historii Sztuki oraz Metodologii Badań nad Sztuką” 1951, t. 5.
- Mansfeld B., *Muzea na drodze do samoorganizacji. Związek Muzeów w Polsce 1914-1951*, Warszawa 2000.
- Merta-Staszczyk A., *Niechciane dziedzictwo. Nieruchomości zabytkowe na Dolnym Śląsku w latach 1945-1989*, Warszawa 2018.
- Midura F., *Rozwój muzealnictwa w okresie czterdziestolecia PRL*, „Muzealnictwo” 1986, nr 30. „*O upowszechnianiu kultury*”. Przemówienie Prezydenta Rzeczypospolitej Bolesława Bieruta na otwarciu radiostacji we Wrocławiu, 16 listopad 1947 r., Radiowy Instytut Wydawniczy, 1948.
- Polska pod reżimem komunistycznym. Sprawozdanie z sytuacji w kraju (1944-1949). Z archiwum Rządu RP na uchodźctwie*, oprac. J. Mysiakowska-Muszyńska, W. J. Muszyński, Warszawa 2015.
- Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 2, Kraków 2001.

Przała J., *Z historii Muzeum w Brzegu*, „Kwartalnik Opolski” 1962, nr 3-4.

Przepisy prawne dotyczące ochrony dóbr kultury oraz muzeów, red. S. Łazarowicz, W. Sieroszewski, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria B, tom XX, Warszawa 1967.

Skrzypiec J., *Polityka kulturalna Polski Ludowej*, Warszawa 1985.

Wallis A., *Atlas kultury Polski 1946-1980*, Warszawa 1994.

